

Doğumunun 60. Yılında
Zühal Ölmez Armağanı

Esengü Bitig

Yayına Hazırlayanlar:
Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya

Bu çalışma doğumunun 60. yılı münasebetiyle Çağatayca başta olmak üzere Türk dilinin hem tarihî hem de çağdaş sahalarına ilişkin çalışmaları ile önemli katkılar sunan Zühal Ölmez için meslektaşları ve öğrencilerinin kaleme aldığı yazılardan oluşan bir armağan kitabıdır. Bu eserde yer alan çalışmalar temelde tarihî ve modern Türk yazı dillerine ilişkindir. Bu kitaptaki makalelerle Orhon Yazıtlarındaki bazı sözlere ve satırlara yeni okuma ve anlamlandırmalar sunulmuş, Eski Türklerdeki kölelik ve Eski Uygurlardaki işçi sınıfı irdelenmiştir. Bununla birlikte Eski Uygur sahasında kaleme alınan çalışmalar değerlendirilmiş ve Eski Uygur Budist edebiyatta yer alan çeşitli eserlerin söz varlığı incelenerek Tibet Budizmi'ne ilişkin bir metnin neşri hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra *Kutadgu Bilig*'in ve *Nebcü'l-Ferâdis*'in söz varlığına ilişkin yeni yorumlar getirilmiş ve Alî Şîr Nevâyî'nin eserlerinde Semerkant'ın izleri sürülmüştür. Yine Orta Türkçe dönemi eserlerinde yer alan Moğolca unsurlar ile Orta Moğolcada yer alan bir unvana değinilmiştir. Modern Türk yazı dilleri sahasında kaleme alınan çalışmalar Türkiye Türkçesinin imlâsı başta olmak üzere Özbekçe sözlüklerden Kazakça'daki Moğolca ödünçlemelere, Karaycanın söz varlığından Irak Türkmen Türkçesindeki eskicil unsurlara kadar geniş bir yelpazede hazırlanmıştır.

online satış için:
www.kesityayinlari.com

KESİT

Doğumunun 60. Yılında
Zühal Ölmez Armağanı

Esengü Bitig

Yayına Hazırlayanlar:
Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya

KESİT

Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı
Esengü Bitig

Yayına Hazırlayanlar:
Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya

Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı

Esengü Bitig

Yayına Hazırlayanlar:

Tümer Karayak - Uğur Uzunkaya

Esengü Bitig: Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağarı

İmtiyaz Sahibi

Sadettin Bayrak

Yayın Koordinatörü

Rekin Ertem

Yayın Editörleri

Tümer Karaayak – Uğur Uzunkaya

Kapak Görseli

Kutadgu Bilig'in Fergana nüshasının 33. sayfasından alınmıştır.

Kapak Tasarımı

Hüseyin Özkan

İç Tasarım

Özlem Özkan

Baskı ve Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi Yılanlı Ayazma Sokak

No : 8 Örme İşhanı Topkapı/İstanbul

Tel : 0212 493 11 06

Birinci Baskı

Ocak 2021

ISBN: 978-625-7698-16-0

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 11805

KESİTYAYINLARI

Ankara Caddesi No: 15 Konak Han Kat: 1

Hobyar Mahallesi Cağaloğlu/İstanbul

Tel : 0212 512 56 33 / 0212 511 68 28

Faks : 0212 512 56 63

web : www.kesityayinlari.com

e-mail : kesit@kesityayinlari.com

© KESİT YAYINLARI

Tüm Hakları Saklıdır. Yayınevinin izni olmadan kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

KESİT YAYINLARI, Karbey Yayıncılık Eğitim ve Dan. Hiz. San. Tic. Ltd. Şti. kuruluşudur.

Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı

Esengü Bitig

Yayına Hazırlayanlar:
Tümer Karaayak - Uğur Uzunkaya

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

Sunuş • 9

Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ'in Öz Geçmişi • 11

Sevim ERDEM YILDIZ – Tümer KARAAYAK – Uğur UZUNKAYA

Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ'in Yayınları • 13

Makaleler

A. Deniz ABİK

Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerinde Semerkant • 23

Gönül ARİS

2019 Yılında Eski Uygurca Üzerine Yapılan Çalışmalar • 33

Faysal Okan ATASOY

Türkçede Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler Üzerine • 49

Özlem AYZALI

Türkçe Sözlüğe Bir Katkı: İpipullah ve Yeni Bir Etimoloji Önerisi • 65

Hakan AYDEMİR

Orhon Yazıtlarındaki “*altı çuv/çub Sogdak*” Adı Üzerine • 75

Gyülcan BAYRAMİ

Kutadgu Bilig'de Geçen Bütme Fiili Üzerine • 103

Uwe BLÄSING

Hani Peynir! Kuzey-Doğu Anadolu'daki Geleneksel Sütçülük-Peynircilik İle İlgili Terminolojiden Birkaç Örnek • 119

Zeynep Pınar CAN

Çin'de Muhafaza Edilen Eski Uygurca Abhidharma Metinleri Üzerine • 129

Ganjidmaa CHIMEDDORJ

Moğollarda Yazı Kültürü ve Moğolcanın Yazımında Kullanılan Alfabeler • 141

Engin ÇETİN – İpek ÖLMEZ

Altun Yaruk'tan Hareketle Uygur Türkçesinde “Zaman” Anlamı Veren
Sözcüklerin Kullanım Özellikleri Üzerine • 159

Tülay ÇULHA

Karayca Tevratın Sözlüğü ve Söz Varlığına Katkısı • 181

B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU

Tarihî Türk Yazı Dillerinde *er-* Fiilinin Kullanımı Üzerine • 209

Nermin DEĞER

14. Yüzyılda Kirdeci Ali'nin “Hikāyet-i Ken‘ān ve Şem‘ūn Mu‘cizāt-ı Resūl”
Adlı Mesnevisi ve Dil Özellikleri • 235

Mihály DOBROVITS

Çin Kaynaklarında Ogur Kabileleri • 263

Murat ELMALI

Göstergebilim Açısından Tonyukuk Yazıtı • 267

Sevim ERDEM YILDIZ

Nehcü'l-Ferâdis'te Geçen *Büken* “Bağırsak” Kelimesi için Yeni Bir Okuma
Önerisi ve Farklı Anlamları • 295

Oğuz ERGENE

Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine İdi/İdi “Sahip, Efendi; Tanrı” ve
Değişkelerinin Kullanımı • 311

Ayşe Şeyma FINDIK

Köle Pintun Hakkında Düzenlenen Uygur Hukuk Belgeleri • 355

Zemire GULCALI

Çağatay Türkçesinde Zıt Anlamlı İki Söz: *basruq bol-* ve *basruq qıl-* • 371

Henryk JANKOWSKI

Pronunciation of vowels in Arabo-Persian loanwords in Karakhanid,
Khwarezmian Turkic and Chaghatay • 385

Mustafa S. KAÇALIN

Kadı Burhaneddin [1345-1398] *Divan*'ında Tekrarlanan Metinler • 405

Irmak KAÇAR

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki "Umayğa Tapınsa Oğul Bulur" Atasözündeki
Umay'ın Anlamlandırılışı Üzerine • 459

Mücahit KAÇAR

Molla Câmi'nin *Manzûme-i Muammâ*'sına Salâhaddîn-i Uşşâkî Tarafından
Yapılan Şerh • 473

Tümer KARAAYAK

Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Moğolca Unsurlar I • 485

Hamdi Lateef KHAİRULLAH

Irak Türkmen Türkçesinde Eskicil İsimler • 535

Yong-Söng LI

On a Damaged Part in the 25th Line of the East Side of the Bilgä Kagan
Inscription • 547

Mamura MAMATKULOVA

Özbekçenin Karluk Grubu Ağızlarından Taşkent İli Ağızları Üzerine • 555

Aziz MERHAN

Özbekçe Sözlükler • 589

Aysima MİRSULTAN

The TWELVE zodiac terms in Uyghur legal documents from the 19th and 20th
century • 603

Mehmet ÖLMEZ

En Eski Türkçedeki *biti-*, *bitig* ve *bitigüçi* Sözlere Hakkında • 619

Ceyda ÖZCAN-DEVREZ

11-17. Yüzyıl Orta Asya Türkçesinin Söz Varlığı İçerisinde Yer Alan Bitki
Adları • 631

Habibe Özge ÖZVEREN

Bazı Kazakça Anlatılardaki Bazı Moğolca Unsurlar Üzerine Bir Deneme • 655

A. Melek ÖZYETGİN

Eski Uygurlardaki Hizmet Sınıfına Bir Örnek: “İşçi” • 663

Elisabetta RAGAGNIN

Riding stags, naked birds and more in Marco Polo’s Siberia • 675

Ablet SEMET

Neue Studien zu Fragmenten der *Maitrisimit nom bitig* in St. Petersburg,
Helsinki und Berlin • 693

Marek STACHOWSKI

Chronology of lenition of *-g(-) in Turkish • 703

Mutsumi SUGAHARA

Two Middle Turkic Translations of ‘Atṭār’s ‘*Memorial of the Saints*’ • 719

İbrahim TAŞ

Ar. *Tūl al-Amal* ‘Dünyevi Hırs’ Tabirinin Tarihî Metinlerdeki Yansımaları •
733

Emel TEKİN

Çağataycada /-GAnDA/ Zarf-Fiilinin Zaman Anlamı Dışındaki Kullanımları
Üzerine • 743

Hacer TOKYÜREK

Eski Türkçede Kölelik • 755

Uğur UZUNKAYA

Tibet Budizmi’ne Ait Eski Uygurca *Ārya-rājāvavādaka-sūtra* • 773

Alexander VOVIN

On the Origin of the Middle Mongolian Title *Ča’ut Quri* ~ *Ja’ut Quri* • 795

B. ERDEM DAĞISTANLIOĞLU* (Adana)

Tarihî Türk Yazı Dillerinde *er-* Fiilinin Kullanımı Üzerine

Giriş

Alan yazınında ana yardımcı fiil, ek fiil, cevher fiili vb. başlıklarla ele alınan *er-* fiili, Türkçenin tarihî ve çağdaş kollarında anlamı, kılınışı, kullanım biçimleri, dil bilgiselleşme süreci ve birlikte kullanıldığı isim veya fiil soylu sözcükler ile aldığı ekler bakımından önemli bir yere sahiptir. Tarihî metinlerin incelendiği çözümleyici dil bilgisi kitaplarının yanı sıra ana dili veya yabancı dil olarak Türk dilinin çağdaş kollarının öğretiminde de kullanılan betimleyici dil bilgisi çalışmalarında sadece fiil soylu sözcüklerden biri olarak anılmayan *er-* > *er-* ~ *ir-* > *er-* ~ *i-* fiili, esas fiil olma özelliğinin yanında *modal (yardımcı) fiil*, *yardımcı fiil*, *tasvir fiili* ve ekleştiği durumlarda ise *bildirme çekimi* gibi bağımsız biçim biriminden parça düzeyinde bağımlı biçim birimine kadar çok geniş kullanım özellikleriyle ele alınmaktadır. Bu bakımdan söz konusu fiile ve onun ekleşmiş hâline ses bilgisinden yapı bilgisine, kelime ve cümle bilgisinden anlam bilgisine kadar dil bilgisinin hemen bütün dallarında yer verildiği söylenebilir. Bu çalışmada, *er-* fiilinin tarihî Türk yazı dillerinde esas fiilden tasvir fiiline değişkenlik gösteren kullanımları üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında Köktürkçe, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde *er-* > *er-* ~ *ir-* > *i-* fiilinin esas fiil, yardımcı fiil ve tasvir fiili olarak kullanımlarının yanı sıra metinlerde tespit edilen eksiltim örnekleri ele alınmıştır. Ayrıca ana

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, erdemdgstn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8763-1494.

yardımcı fiile Türkçenin farklı dönemlerinde ulanan ekler üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinden tanıklara da yer verilmiştir. Nitel araştırma hüviyetindeki bu çalışmada, seçilen metinlerin içerdikleri dil birimleri bakımından dönemlerini yansıttıkları varsayılmıştır.

Türkçede söz yapımı; morfolojik, sentaktik ve semantik olmak üzere üç ana yöntemle gerçekleştirilmektedir. İlki sözcük ve üzerine ulanan ekle oluşurken ikincisinde söz ve yardımcı söz kullanımını esastır. Semantik yöntemde ise iki yeni anlamlı sözün kullanıldığı görülür (Öner, 2006, s. 61). Bu çalışmada esas anlamı ve müstakil kullanımının haricinde *er-* > *ér-* ~ *ir-* > *é-* ~ *i-* fiilinin ilk iki yolla sözcük üretiminde kullanıldığı tanıklar yer almaktadır.

Fiilleri anlamları bakımından *esas fiiller* (aç-, bak-, bin- vb.) ve *yardımcı fiiller* olarak iki grupta değerlendiren Korkmaz (2003b, s. 533-534); yardımcı fiilleri, bir isim ile birleşip onları fiilleştiren *er-* > *i-*, *ol-*, *tur-* ile aslında bir esas fiilken anlamı unutulup birleştiği fiil sözlük birimine *anlam incelikleri katan fiiller* şeklinde iki alt başlıkta ele almıştır (1960). Türkçe Sözlük'te *yardımcı fiil* şöyle açıklanmıştır: Ad soylu kelimelerin veya bazı fiilimsilerin fiil gibi kullanılmasını sağlayan `imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak` fiilleri (<https://sozluk.gov.tr/> 28.09.2020 18.20). Ana yardımcı fiil Türkiye Türkçesi Grameri'nde (Korkmaz, 2003b, s. 702), *i-* (*imek*) şeklinde adlandırılıp fiilin görevi ve sınırı ek-fiil olmak, esas fiillerden farklı olarak *tek başına kullanılamamak* ve *yapım ekiyle genişletilememek* yani fiil ya da isim gövdesi oluşturulamamak, *idi / imiş / ise/ iken gibi sınırlı çekim grubuna sahip olmak, isim soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zaman oluşturmak* şeklinde açıklanmıştır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 84, 156) ise yardımcı fiilleri *bound auxiliaries* (-Iver-, -Abil-, -Adur-, -Ayaz-, -Akal-), *free auxiliaries* (bulun-, buyur-, dur-, düş-, et-, eyle-, gel-, kal-, ol-) ve *copula* (i-/ (y)-) biçiminde sınıflandırmışlardır.

Tekin (1992, s. 98), *esas* ve *tarifi* adlarıyla ikiye ayırdığı yardımcı fiillerden ilkinin *er-*, *bol-* ve *tur-* fillerinden oluştuğunu belirtmiş ve bu fiillerin işlevini üç başlıkta ele almıştır: *Bilge kagan ermiş* cümlesindeki gibi isimlerin cümlede yüklem olmalarını sağlayan *esas yardımcı fiiller*; *örü bol-* “kaldırabilmek”

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

örneğindeki gibi zarf-fiil ve isim-fiillerle birleşerek *gereklik* ifade eden ve bazen *tarifti yardımcı fiil* gibi kullanılanlar; birleşik fiil çekiminde kullanılanlar.

Gabain (2000, s. 129), esas fiilin bir yardımcı fiile dönüşmeden önce *modal yardımcı fiil* olarak kullanılmasının beklendik durum olduğunu ifade etmiştir. Modal yardımcı fiilden sonraki aşama ya anlam değişimiyle veya *kendine has bir kuruluş ve anlam* ile tasvir fiiline dönüşüm, esas fiilin yaşayabileceği son evre ise gerçek anlamından tamamen sıyrıldığı *yardımcı fiil* olarak kullanımdır. Çağataycada yardımcı fiillerin kullanımını sınıflandıran Ölmez (2003) ise isimlerle ve fiilimsilerle beraber kullanılıp onları fiilleştiren, bazen de gerçek anlamından uzaklaşıp deyimleşen birleşikler oluşturan birimler olarak tanımladığı yardımcı fiillerin yanı sıra isimleri fiilleştirme göreviyle kullanılan *yarı yardımcı* fiillerden bahsetmiştir.

Çalışma kapsamında modal (yardımcı) fiil, yardımcı fiil veya tasvir fiillerinin kullanım alanları göz önünde bulundurularak oluşturdukları yapı, *birleşik fiil* kabul edilmiştir. Bu çalışmada, kendisini oluşturan birimlerin niteliğinin esas alındığı birleşik fiil; bir isimle bir fiil¹, bir fiil ile modal (yardımcı) fiil veya tasvir fiilinin birleşiminden oluşan kelime grupları şeklinde tanımlanmıştır.

Türkçe Sözlük'te (<https://sozluk.gov.tr/> 21.09.2020 23.51) “ad soyundan bir kelime ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp bütünleşen fiil” şeklinde açıklanıp *kaybolmak, reddetmek, hasta olmak, tedavi etmek* kelimeleriyle örneklenen birleşik fiilin tanımında iki fiilin birleşiminin dışarıda bırakıldığı görülmektedir. Buna karşılık sözlükte *tasvirî fiile*² madde başı olarak yer verildiği ve tasvirî birleşik fiillerin de sözlükte madde başı olduğu saptanmıştır: *konusabilmek, okuyabilmek, gelivermek, bakakalmak* vd. (<https://sozluk.gov.tr/?q=aksiyon&aranan=> 27.09.2020 20.10). Korkmaz (2003a, s. 46), bir ismin ardı sıra getirilen *et-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı fiillerinden veya sıfat-fiil / zarf-fiil ekiyle birbirine bağlanan iki ayrı fiilden oluştuğunu belirttiği birleşik

¹ İsimden sonraki birim yardımcı fiil veya esas fiil olabilir. Esas fiil kullanımlarında iki yeni anlamlı birimin birleşimi söz konusudur. Alan yazınındaki deyimleşmiş, anlamca kaynaşmış birimler bu kapsamdadır. Bu çalışmada er- fiili için böyle bir kullanım tespit edilmemiştir.

² “Zarf-fiil ekiyle oluşturulan birleşik fiil” (<https://sozluk.gov.tr/> 28.09.2020 21.42).

fiilde, kalıplaşıp deyimleşenleri üçüncü bir tür olarak açıklıyor. Johanson (2007, s. 89) ise ekleşik fiil birlikleri başlığında ele aldığı birleşik fiili şöyle tanımlamıştır: *Bir fiil sözlük birimle kendisinden hemen sonra gelen gramatikalleşmiş bir fiilin çok genel bir işlevle birleşmesidir.*

Fiil birleşmeleri³ maddesinde bir oluş bildirmek için birleştirilen iki fiil şeklini değerlendiren Gabain bu tür yapıları; bir fiil sözlük birimi ile bir yardımcı fiilden oluşanlar (-Xr, -yor, -mXş, -DX, -sA, -mAll, -A, -AcAk + i- [-di, -miş, -se, -ken]), -A, -I, -U veya -p ekli bir fiil ve tasvir fiilinden oluşanlar ve modal⁴ yardımcı fiillerden oluşanlar şeklinde üç ana başlıkla sınıflandırmıştır. Bir başka grup adıyla ele alınan ve *tamir et-/ kıl-/ eyle-* örnekleriyle işaret edilip tam anlamıyla *fiil birleşmeleri*, *mürekkep fiil* kategorisini karşılamadığı belirtilen bu birleşiklerdeki ikinci unsurlar, *sözde yardımcı fiil* kabul edilmiştir (Gabain, 1953, s. 16- 28; Gabain, 2000, s. 109).

Eski Türkçede kullanılmış olan birleşik fiilleri sınıflandıran Hacıeminoğlu (1991, s. 257); bir isimle er-/ bol-/ tur- yardımcı fiilleriyle kurulanlar, zarf-fiilli bir fiil sözlük birimi ve modal yardımcı fiille kurulanlar (kıl-u u-, kör-ü bil-) ve tasvir fiili ile kurulanlar (alda-yu tur-, ay-u bir-) olmak üzere üç kategori oluşturmuştur.

Alan yazınındaki *birleşik fiil*, *fiil birleşigi*, *fiillerin birleşik çekimi*, *birleşik fiil çekimi* vd. adlandırmaların ötesinde oluşan kelime grubunun fiil temelinde kurulmuş olması, yapıyı oluşturan birimleri açıklama veya bir birleşik fiilin mi yoksa esas fiilin mi söz konusu olduğunu anlama bakımından sentaktik ve semantik çözümleme yapmaya ihtiyaç bırakmaktadır. Öner (2006), birleşik fiillerde söz dizimi bakımından asıl unsurun yardımcı fiiller olduğunu belirtmiştir.

Tarihî metinlerin çevirilerinde fiil sözlük birimlerinin hangi işlevle kullanıldığını belirlemek, başta yüklemi olmak üzere farklı öğelerle görev aldığı

³ Verbalkomposition.

⁴ Tasvir fiillerinin aksine modal yardımcı fiillerin anlamlarını korudukları ifade edilmiştir. Bu kategoride, zarf-fiil eki almış bir fiil sözlük biriminden sonra getirilen *başla-*, *bil-*, *buyur-*, *güt-*, *gör-* modal yardımcı fiillerinden oluşan birleşikler kastedilmektedir (Gabain, 1953, s. 16- 28; Gabain, 2000, s. 109).

cümleyi doğru bir şekilde aktarma açısından önem arz etmektedir. Bu hususta bilhassa ana yardımcı fiilin kullanımlarında, görevini / anlamını tanımlamada çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Çevirenin kullanıcısı olduğu hedef dilde kaynak dildeki kullanımın bulunmaması, bu çalışmanın konusu olan *er-* > *ër-* ~ *ir-* > *i-* fiilinin esas fiil mi yardımcı fiil mi olduğu tespitini güçleştiren hâllerden biridir. Çalışmada, bu bağlamda söz dizimine dayalı bir çözümleme çabası ortaya koyulmuş, birlikte kullanıldığı isim unsuru özne olan veya isim unsuru bulunma durumunda olup mezkûr fiil *var olmak*, *bulunmak* anlamlarında kullanılan tanıklarda esas fiilin kullanıldığı kabul edilmiştir. Ana yardımcı fiilin zarf-fiil eki almış bir fiil sözlük biriminden sonra kullanıldığı kimi örneklerde de bağlamdan yola çıkılarak tasvir fiili işlevi sorgulanmıştır.

1. Er- Fiilinin Kullanım Biçimleri

Tarihî Türk yazı dillerinde *esas fiil* göreviyle *var olmak*, *bulunmak* anlamlarında olan *er-* > *ër-* ~ *ir-* > *ë-* ~ *i-*, anlamının yanı sıra kılınışıyla da birleşik fiillerde, *yardımcı fiil* ve *tasvir fiili* işlevlerinde kullanılmıştır. Alan yazınında kullanım yerleri bakımından *bol-* ve *tur-* fiilleriyle birlikte anılan *er-* fiili, tarihî metinlerin Türkçeye aktarımında hedef dilde anlamlı bir birim olarak kullanılıp kullanılmaması, ardı sıra gelebildiği isim ve fiil soylu biçim birimlerle kendisine ulanabilen eklerin sınırlılığı açısından tasnifinde zorluklar barındırmaktadır.

Kaynaklarda *er-* fiili “to be”, *bol-* fiili ise “to become” şeklinde açıklanmıştır (Clauson, 1972, s. 193, 331; Erdal, 2004, s. 244- 250). Clauson (1972, s. 193, 331), her iki fiilin “to exist” anlamında müstakil kullanıma sahip olduğunu belirtmiştir. Bu iki fiilin anlamlarının birbirine yaklaştığını vurgulayan Clauson’a göre *bol-* fiilinin geniş zaman çekiminde *er-* fiili ile anlam ayırtı kaybolmuştur. Bahsi geçen iki fiilin kılınış farkını, Kısasü'l-Enbiyâ'da yardımcı fiil olarak kullanıldıkları bir örnekle göstermek mümkündür: *KE / 91r- 5 yat érdi yavuk boldı ħor érdi ʿaz̄z boldı (6) ħurtka érdi yigit boldı*. Tanık cümlede *er-* fiili *başlangıç* ve *son olmaksızın var olma*, *zaman* ve *mekânda var olma hâlini* anlatırken *bol-* fiili bir *başlangıç noktası vurgusuyla var olmayı*, *durumun ortaya çıkmasını* ifade ediyor.

Gabain (2000, s. 129), *bağlı fiiller* başlığında *yardımcı fiiller, modal yardımcı fiil ve tasvirî fiiller* kategorilerini oluşturmuştur. *Er-*, *bol-* ve *tur-* fiillerinin aslında yardımcı fiil olduklarını belirten Gabain'e göre bunlar beklendik durum olarak esasen *zarf-fiillere değil çekimli fiillere, yani isim durumunda olanlara, bütün isim çeşitlerine* bağlanmaktadır: *-ğu + er-* “-abilir ol-”, *-ğuluk + er-* “-mesi gerek-”, *tüşmiş tururlar* “düşmüşdürler”, *teprencsiz boltum ermez mu* “sarsılmaz değil miyim (acaba)”, *-u bol-/ -ğalı bol-* “-abil-” vb. *Bol-* fiilinin bir isim veya fiil sözlük biriminden sonra kullanımlarında iki anlam öne çıkmaktadır: *başlama* ve *yeterlik*. Örneğin, *{-sA}* + *bol-* yapısı Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde yeterlik ifadesiyle kullanılmıştır (Eckmann, 2003b, s. 28; Hacıeminoğlu, 2003, s. 197). Türkçenin çağdaş kollarında da benzer kullanım devam etmektedir. Özbekçe ve Türkmencede *{-b}* + *bol-* yapısı, yeterlik ifade etmektedir (Coşkun, 2000, s. 180- 181; Hanser, 2003, s. 168- 171). Tarihî lehçelerin yanı sıra Türk dilinin çağdaş kollarında *bol-* > *ol-* fiili gibi *er-* fiilinin de tasvir fiili kullanımı görülmektedir. Saha Türkçesinde *-an er-* yapısı için *min ihittexpine it üren erer* “Ben işittiğimde köpek havlamayı sürdürüyordu.” cümlesini tanımlayan Kirişçiöğlü (1994, s. 100), *er-* tasvir fiilinin *başlama* ve *devamlılık* gösterdiğini belirtmiştir.

Bol- ve *er-* fiillerinin esas ve yardımcı fiil olarak Köktürkçedeki kullanımlarını inceleyen Karabeyoğlu (2007, s. 87, 93), Orta Türkçede birbirlerine *yaklaşmış veya karışmış* bu iki biçim biriminden *er-* fiilinin Köktürkçede *bir yerde bulunma, mevcut olma* anlamıyla *esas fiil* olarak, *varlığı göstermek, işaret etmek, ne / kim olduğunu bildirmek* anlamlarıyla ise *yardımcı fiil* olarak kullanıldığını belirtmiştir. Karabeyoğlu, *er-* fiilinin üçüncü işlevi için de *fiil çekimi + er-* (*{-ti}* *er-*, *{-mİş}* *er-*, *{-Xr}* *er-*, *{-mAz}* *er-*, *{-TaçI}* *er-*) kategorisini oluşturmuştur (2007, s. 95).

Seslik değişimler bakımından *er-* > *ér-* ~ *ir-* > *i-* geçişini tarihî metinlerde görmek mümkündür. Son ses ünsüzünün düşümü fiilin aldığı eklerin sınırlandırılması, farklı lehçelerde daha sınırlı işlevde ve eklerle kullanımı ve anlamından ziyade kılınışından yararlanılarak gerçek fiilden yardımcı fiile ve bazı lehçelerde tasvir fiiline doğru kullanım farklılaşması yaşadığı görülmektedir. Esas fiil olarak kullanımı ve fiilimsi kalıplaşmalarıyla yeni sözcük türetiminin

gerçekleştiği az sayıda örneğin yanı sıra *er-* fiilinden türetilmiş edat da bulunmaktadır. *Eken* şüphe edatının Eski Türkçedeki *erki*'den geliştiğini belirten Çağatay'a göre kelime, *i-* fiilinin sıfat-fiilli biçiminden türetilmiştir: **ärkin, irkin, ikin*> *ikän* (1988, s. 245-250). Abik (2006, s. 158) de *irkin* kelimesini *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*'de benzer şekilde anlamlandırmıştır. Korkmaz (1969), 15. yüzyıldan itibaren *erken* biçiminin *erki*'nin yerini aldığını ve bu kullanımın bilhassa Harezmi Türkçesinde bulunduğunu; Küçük (1987) ise *erki*>*iki*>*ki* şüphe edatının *iki* biçiminin 15, 16. yüzyıllar Anadolu sahasında manzumelerde kullanıldığını tanımlamışlardır.

Seslik değişmelerin yanı sıra işlev bakımından Eski Anadolu Türkçesi ve geç dönem Osmanlı Türkçesi metinlerinde *i-* fiilinin alan yazınındaki bildirme dışında, Türkiye Türkçesine *ol-* fiiliyle aktarılabileceği yardımcı fiil kullanımları görülmektedir. Dede Korkut'taki şu kullanımlar, *i-*'in yardımcı fiil kullanımlarındandır: 32/1 *Dirse Han oğlançuğı idügin* (2) bilmedi, karşı geldi; 34/8 Dirse Han burada oğlançuğı *sağ idügin* (9) bildi; 118/9 *oğlum idügin* andan bileyim sırça parmağını (10) kanatsun; 158/3 mere delü kıvat gözüm *çöng idügin* ne begenmezsin; 196/1 *Selcen idügin* bilmedi kaçıldı; 273/3 tekür adam saldı, *kim idügin* bilün didi. Benzer kullanıma Ahmed-i Dâ'î Divanı'nda da rastlanmıştır: 173/3 *vasl idügin* devâsı benüm derdümün bilür; ben hasta-dil ğaribe anuñ-çün devâ ider. Osmanlı Türkçesinin son dönemi veya erken Türkiye Türkçesi evresinde *i-* fiilinin yardımcı fiil kullanımına Avrupa'da Bir Cevalân'dan örnekler verilebilir: ahlâk ve efkârımız üzerinde te'siri *hemen hiç yok derecesinde idügin* (s. 29); *müsâvî idügi* maķâm (s. 224). Bu fiilin Türkiye Türkçesindeki kullanım alanı ise oldukça sınırlanmıştır. Türkçenin tarihî metinlerinin çevirilerinde neredeyse tamamen *ol-* fiiliyle karşılanabilen ana yardımcı fiil, Türkçe Sözlük'te kalıp ifade örneğiyle tanımlanabilmektedir: *ne idiği belirsiz* “ne olduğu, soyu sopy belirsiz” (<https://sozluk.gov.tr/> 25.09.2020 16.12). Sözlükte ifadenin anlamın dahi *ol-* fiiliyle verildiği görülmektedir.

Türk dilinin çağdaş kollarında *er-* > *er-* ~ *ir-* > *ê-* ~ *i-* fiilinin farklı işlevlerde ve sınırlılıklarla kullanımı görülmektedir. Özbekçede *ê-* ve *bol-* fiillerinin birbirleri yerine kullanımlarına dikkat çeken Koraş (2008, s. 149), Kıpçak grubunda *bol-* fiilinin *ê-* yerine çok daha sık kullanıldığını belirtmiştir. Çalışmada

ayrıca çeviri değeri bakımından *é-ken*, *é-kenlik*, *é-meslik* çekimlerinin Türkiye Türkçesinde *olduğu*, *olmadığı* anlamlarıyla karşılandığı ifade edilmiştir (Koraş, 2008, s. 145).

2. Tarihî Türk Yazı Dillerinde Er- Fiilinin Kullanım Örnekleri

Çalışmanın ikinci bölümünde, *er- > ér- ~ ir- > i-* fiilinin Türkçenin tarihî kollarından Köktürkçe, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Harezmi ve Kıpçak Türkçesindeki kullanımları incelenmiştir. Mezkûr fiilin; esas fiil, yardımcı fiil ve tasvir fiili olarak kullanımları sınıflandırılmıştır. Ayrıca yardımcı fiil kullanımında isim unsuru eksiltilerek oluşturulmuş eksiltilim örnekleri ele alınmıştır. Çalışmada *er-* fiilinin bir isim unsuru ya da çekimli bir fiilden sonra *er- + {-di}, {-miş}, {-se}, {-ken}* kalıbıyla kullanımları kapsam dışı bırakılmıştır. Alan yazınında gerek tarihî dönemlere dair bütüncül dil bilgisi çalışmalarında gerekse belirli bir metnin dil özelliklerinin ortaya koyulduğu kaynaklarda bu tür birleşiklerin *birleşik zaman*, *birleşik çekim*, *birleşik kip* vb. başlıklarla ele alındığı görülmektedir.

Ergin (2000, s. 314), *i-* fiilinin üstüne geldiği isim ve fiillerden *birleşik fiiller* ürettiği için *ana yardımcı fiil*, isim soylu kelimeleri fiilleştirdiği için ise *isim fiili* olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma kapsamında Ergin'in işaret ettiği kullanım alanlarından ilki üzerinde durulmuş ve tanık cümleler bu doğrultuda tasnif edilmiştir. Çeviri değeri bakımından Türk dilinin tarihî metinlerinde bu kategorideki *er-* fiilli yapıların Türkiye Türkçesine *olmak*, *bulunmak*, *var olmak* şeklinde aktarılabilirdiği görülmektedir. *Az idugin*, *hakikat idugina*, *fettan idugin* örneklerini veren Turan (1999) da *i-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesinde tıpkı *ol-* gibi kullanıldığını ifade etmiştir. Tarihî metinlerin çevirisinde kaynak dildeki *i-* kullanımının hedef dilde bulunmaması Türkiye Türkçesinde yapının *ol-* ile karşılanmasını doğurmuştur.

İncelenen metinlerde *er-* fiilinin *erdi*, *ermiş*, *erse*, *erken*, *ergey* vb. çekimlerinin yanı sıra *erteçi*, *ergil*, *ermezün*, *ersünler*, *ermeser*, *ergüçe*, *ergülük*, *erip*, *ermedin*, *ermetin*, *ermeksiz(in)*, *ermezlig*, *ertük(ler)in*, *erürin* vd. çekimlerinin bulunduğu da görülmüştür. Olumlu veya olumsuz gövdeler oluşturabilen, fiilimsilerle genişleyip isim unsuru olarak kullanılabilen *er-*

fiilinden fiilimsi kalıplaşmalarıyla sözcük türetimi örnekleri de mevcuttur. Altun Yaruk'tan alınmış aşağıdaki cümlelerde *ergü*⁵ kelimesi, onun {+lik} yapım eki ve iyelik eki almış şekilleri tanıklanmıştır:

31/21 t(e)ngriler k(e)ntü öz ergülerine (22) kirtiler (Kaya, 1994, s. 73)

92/13 sakınu yaratınu öz ergüsinde bart[ı] (14) kaçan öz ergüsinde tegdükde (Kaya, 1994, s. 103)

143/1 ez-rua buyrukları ergülük t(e)ngri y(i)r-(2)-(i)nte m(a)habrahmı atl(ı)g ulug ez-rua (3) ergüsü (Ölmez, 1991, s. 36; Kaya, 1994, s. 124)

673/3 k(e)ntü k(e)ntü ergülerine (Kaya, 1994, s. 348)

Altun Yaruk'ta bu kelimenin müstakil kullanımının yanı sıra *ergülük turguluk* ikilemesinde yer aldığı da görülmüştür:

0518 mahoragelarnıñ, ordoları karşı-(0519)-ları ergülük turguluk yer oron-(0520)-ları erser (Ayazlı, 2012, s. 103)

Bu çalışmada *er-* > *ér-* ~ *ir-* > *i-* fiilinin saptanan kullanımları; esas fiil, yardımcı fiil ve tasvir fiili başlıklarında ele alınmıştır. Yardımcı fiil başlığında birinci unsurun isim veya fiil sözlük birimi olmasına göre iki alt başlık oluşturulmuştur. Bu kategorideki üçüncü başlık, yardımcı fiil olarak kullanımı bağlamda görülen ancak devamında eksilteli kullanımı saptanan cümle örnekleri için açılan *eksiltidir*.

2.1. Esas Fiil

Gabain *tur-* fiilinin yardımcı fiil göreviyle, *er-* fiilinin ise “var olmak” anlamıyla çok seyrek kullanıldığını belirtmiştir (Gabain, 2000, 87- 88). Bu çalışmada *er-* > *ér-* ~ *ir-* > *i-* fiilinin esas fiil olarak kullanımları şu başlıklar altında ele alınmıştır:

Türk dilinin farklı dönem ve sahalarından tanıklarda, *er-* fiilinin esas fiil olarak en sık bulunma durumunda bir tamlayıcıyla kullanıldığı görülmüştür. Bu

⁵ *Ergü* “mesken, yer” < *er-* 1 “to be” (Clouston, 1972, s. 223). *Ergü* “(kalınacak) yer, barınak, mevki, orun, ikametgâh, ev, durak”; *ergülük* “konut, durak, yaşanılan yer, ikamet yeri” (Ölmez, 1991, s. 93). Bu kelimedede *bol-* “olmak” fiilinin başlangıç ilgisinden bağımsız bir var oluş söz konusu olmalıdır ki *er-* “to be” fiilinin anlamından yararlanılarak sözcük türetilmiştir.

cümlelerde söz konusu fiilin hedef dile *ol-*, *bulun-* fiiliyle veya *var* kelimesiyle aktarılması mümkündür.

Altun Yaruk:

139/19 közünür üddeki ondın sınar (20) yirtinçülerte erigme alku ulug (21) bodisatavlar (Ölmez, 1991, s. 33)

152/12 ondın sınar yirtinçüde erigme kamag (14) bodisatavların (Ölmez, 1991, s. 43)

1245 bo yer suvta erigme (Ayazlı, 2012, s. 159)

534 ol kuvrag arasinta erigme kondini (535) atlıg brahman (Çetin, 2012, s. 146)

120 yükünür m(e)n ondın sınarkı orun-(121)-larta erigme ulug küçlüg (122) erkliglerniñ sukançığ tatıglıg (123) tılañurmak edreminiñe (Çetin, 2017, s. 234)

Kısasü'l-Enbiyâ:

8v/21 kayda °ābid erse °ālimğa hiğmet kılmağ kerek ol mağdüm bolsun [9r]-1 sizler hāđim bolunğ (Ata, 1997a, s. 13)

24r/10 Kimi üç kat erdi, altıda yılkı kara-(11)-lar erdi, ortasında Nūh kavmi birle, üstünde kuş kırtlar erdi (Ata, 1997a, s. 34)

63v/1 Ol bitigde bu erdi:... (Ata, 1997a, s. 88)

91r/7 bu küñge tegrü yūsufnünğ zindānda erdükin unutmış (Ata, 1997a, s. 127)

179r/10 ol elde eki türlüğ halāyık erdi (Ata, 1997a, s. 254)

Dede Korkut:

140/13 Kızan oğlan avda idügin (141/1) andan bileyin kim (Ergin, 1997)

Kutadgu Bilig'de sıfat-fiil eki ve iyelik ekiyle genişlemiş *er-* fiilinin ardı sıra gelen *teg* ile edat grubu oluşturduğu ve bu kelime grubunun cümlede zarf tümleci olarak kullanıldığı görülmüştür:

Kutadgu Bilig:

D33 sini *erdükünġ teg* öġümez özüm “Seni olduġun gibi methedemiyorum” (Arat, 1998, s. 14; Arat, 1999, s. 20)

Esas fiil olarak *varsa, bulunuyorsa* anlamlarında şart cümlesinde kullanılan *er-* fiilin öncesindeki isim unsuru özne görevindedir.

Köl Tigin:

Güney 11 *n(e)ñ n(e)ñ s(a)b(ı)m (e)rs(e)r* b(e)ñġü t(a)şka urt(u)m (Tekin, 1988, s. 4)

Sıfat-fiil eki {-miş} ulanmış *er-* fiilinin esas anlamıyla ikilemede kullanımı mevcuttur. Oluşan ikileme, sıfat tamlamasının sıfatı olarak kullanılmıştır.

Altun Yaruk:

1243 yekler kuvragı yığılıp *ermiş tur-(1244)-miş* oronto (Ayazlı, 2012, s. 159)

2.2. Yardımcı Fiil

Erdal (2004, s. 244), *the analytic verb* başlığında “a verb phrase can, beside of fully lexical verbal kernel, include another verb, which can be grammatical to varying degrees” açıklamasından sonra diġer yardımcı fiiller *lexical* özellik de taşırlarken *er-* fiilinin yalnızca *grammatical* olduğunu belirtmiştir.

Çalışma kapsamında taranan eserlerde, *er-* fiilinin esas fiil olarak kullanımının yanı sıra yardımcı fiil kullanımları da saptanmıştır. Yardımcı fiil kullanımlarında hedef dile çevirilerin genellikle *ol-* fiiliyle mümkün olduğu, *fiil + yardımcı fiil* biçimindeki birleşiklerde *i-* fiiliyle karşılanabilen cümlelerin de bulunduğu görülmüştür.

2.2.1. İsim + Yardımcı Fiil

İsim unsuru ile ardı sıra gelen *er- > ér- ~ ir- > i-* fiilinden müteşekkil birleşikler, alan yazınında genellikle *bildirme* yapısı, oluşturdukları dizim ise isim cümlesi olarak adlandırılmıştır. Konuyu *kopulae und existenzialausdrücke* başlığında ele alan Brockelmann’a göre *er-, tur-< turur, bar, yoq, kerek< kergek* kelimeleriyle oluşturulan bildirme yapısında *yüklem ismi* olan *bar, yoq, kerek*

kelimelerinin kullanımında *er-* ve *tur-* fiillerine dair eksilteli biçimler söz konusudur (1954, s. 266-269). Ercilasun (1984, s. 50); *bol-*, *er-* ve *tur-* fiilleriyle oluşturulan bildirme yapısını *cümleyle ilgili vazifeli* birim olarak açıklamıştır. Eraslan (1996, 457- 463), *isim cümlesini*, ana yardımcı fiil *er-* ile bir kelime veya kelime grubundan oluşan birleşik fiil yapısıyla meydana gelen hükmün ifadesi şeklinde tanımlamıştır. Ata da *Harezmi Türkçesinde* olumlu bildirme yapısı için *er-* > *i-*, *tur-* ve şahıs zamirleri, olumsuz yapı içinse *er-* > *i-mez/s* ve *yok* biçimlerini işaret etmiştir (2002, s. 69).

Bu çalışmada *var olma*, *bulunma*, *olma* anlamlarıyla kullanılan ve alan yazınında *bildirme yapısı* olarak adlandırılan dizimler kapsam dışı bırakılmıştır: İrk Bitig 5. meñilig beg er ermiş (Tekin, 2004, s. 18); 40. antag alp ermiş (Tekin, 2004, s. 40); Mukaddimetü'l-Edeb 27/2 biz *nikāh içinde erdük* (3) *kelin doyunda erdük*; 77/3 qaradı kız e□de, *kız erken* orta yaşlıg boldı; 80/2 *tirig erken* ögdi anı; 131/7 *yigit erken* öldi; 206/5 *yükey erür İdi*; Yarlık ve Bitikler II/15 muharrem ayınıñ ortasında ordu-yı mu^oazzam *kırk yerde irürde* bitildi (Özyetgin, 1996, s. 116); VI/15 dīn-i islāmğa mu^oāvenet idüp ol tarafđın yöriseñiz diyü (16) bize haber tegdi ise özümüznüñ yağıımız dahı *var igeç* sizin hidmetiñizi (17) kabül idüp isti^odād-ı harb ve ālāt-ı darb ile rākibāne barduk (Özyetgin, 1996, s. 121) vd. Bu tanıklardaki sıfat-fiil ve zarf-fiil eklenmiş *irürde*, *igeç* gibi birimler, hedef dil olarak Türkiye Türkçesine *olduğunda*, *olduğu sırada*; *iken* şeklinde çevrilebilir. Diğer cümlelerin *i-* fiili ve onun hedef dilde beklendik çekimleriyle karşılanması mümkündür.

Metinlerde tespit edilen *isim + yardımcı fiil* biçimindeki kullanımlarında *er-* fiilinin olumlu ve olumsuz gövde oluşturabildiği, bu birleşiklerin üzerine yeniden *erti*, *erser* vd. biçimlerin ulandığı, böylece *er-* fiilinin bu gibi dizimlerde en az iki ayrı işlevle kullanıldığını, birleşikte yardımcı fiil olan *er-* fiiline farklı sıfat-fiil ve zarf-fiillerin ulandığı, söz konusu sıfat-fiilli yapının üzerine {+IIk} eki getirilerek {-mAsIIk} biçiminin oluşturulduğu, tüm bu kullanımların Türkiye Türkçesine aktarımında genellikle *ol-* fiilinin kullanılabilirdiği ancak *er-* fiilinin zarf-fiil eki aldığı kimi yapılarda *i-* fiiliyle çevirinin mümkün olduğu görülmüştür. Ayrıca Kısasü'l-Enbiyâ 123r/11'de *tuş ermez için* “denk olmadığı için” edat grubunda

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

isim + yardımcı fiil birleşiminin edat grubunun isim unsurunu teşkil ettiği ve bütünün cümlede zarf tümleci olarak kullanılışı tespit edilmiştir.

Yazıtlar:

Tunyukuk II-54 (Doğu 4) ilteriş kagan kazganmasar (55) udu ben özüm kazganmasar il yeme bodun yeme yok erteçi erti. (Tekin, 1994, s. 21)

Tunyukuk II-56 (Doğu 6) neng yerdeki kaganlık bodunka (57) büntegi bar erser ne bungı bar erteçi erti (Tekin, 1994, s. 23)

Tunyukuk II-59 (Kuzey 1) ilteriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge tunyukuk kazganmasar ben yok ertim erser (60) kapgan kagan türk sir bodun yerinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti (Tekin, 1994, s. 23)

Haya-Baji: E 24. ben yeg erdöküm ol erinç (Orkun, 1986, s. 90; Aydın, 2015, s. 73)

Hemçik-Çırgakı: E 41. başça barım yaşça yılkı esizim e awda geyik atdım kanı ergey (Aydın, 2015, s. 104)

Ongin 3: türk bod(u)n yitm(e)z(ü)n t(e)y(i)n yoluk (e)rm(e)z(ü)n t(e)y(i)n üze t(e)ngri t(è)r (e)rm(i)ş (Orkun, 1986, s. 128; Berta, 2004, s. 212, 217).

Altun Yarak:

594/4 ornaglıg ermeser (Kaya, 1994, s. 315)

119/1 közünür ajunta bir yintem mengilig (2) ersünler (Kaya, 1994, s. 114)

227/5 bu mun-(6)-tag erürin bilip (Kaya, 1994, s. 158)

334/3 tatıglıg ertükin (Kaya, 1994, s. 202)

376/4 ol birök bir ergüçe (5) erser [...] (13) birök öngi (14) ergüçe erser (Kaya, 1994, s. 222)

196/11 mengin erdeçi bolgaylar (Ölmez, 1991, s. 77)

33/3 yöleşürgülüksüz ürlük erip (Kaya, 1994, s. 73)

45/4 yöleşürgülüksüz arıg süzük erip (Kaya, 1994, s. 86)

157/8 tişi etözin erip (9) erkek etözin bulayın tip küs-(10)-eseler (Ölmez, 1991, s. 46);

48 nomda öçmeki (49) inçip anta erip ... (Çetin, 2012, s. 109)

0650 bo nom erdini bar erip kertgünmeser (0651) edgermeser eşidmeser (Ayazlı, 2012, s. 113)

38 neñ nom ermez neñ nom ermedin (39) yime ermez (Çetin, 2012, s. 108)

42 neñ (43) sav ermez neñ sav ermetin yime ermez (Çetin, 2012, s. 108)

1054 azu ogulsuz kızsız erip (1055) ogul kız küseserler on küsüş-(1056)-lerin yime kanturgay m(e)n (Çetin, 2017, s. 328)

Kutadgu Bilig:

C6 yalnguq oğlı ağırlıqı ukuş bilig birle erdükin ayur (Arat, 1999, s. 11)

C16 ay toldı iligke özi devlet erdükin ayur (Arat, 1999, s. 12)

C19 kün toğdı eādil şıfatı neteg erdükin ayur (Arat, 1999, s. 12)

C42 tapuğçılar haqqı begler öze negü erdükin ayur (Arat, 1999, s. 13)

D6236 yanut birdi ögdülmiş açtı sözün; қадаşı igi hāli ne erdükin (Arat, 1999, s. 617)

D663 se□e baqtıñ erse közüm yümdüküm; sañga körkitür men negü erdükim (Arat, 1999, s. 82)

D897 bu eğgüg bilir ol kişi eğgü tip; asığlıg erürin munı kılgu tip (Arat, 1999, s. 105)

D1710 biligsiz bile tursa devlet қalı; biliglig bile turğa tüplüg erip (Arat, 1999, s. 188)

D6539 kögüz kerdim ança yağı sançmış er teg; kü□ez teg kür erip қaya teg қаđıttım (Arat, 1999, s. 645)

Kısasü'l-Enbiyâ:

82r/10 er ermeslik eaybı қamuğ eayblardın uluğraq turur (Ata, 1997a, s. 113)

179r/2 men barıp Dakyānus ermesingizni (8) aytu bereyin (Ata, 1997a, s. 254)

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

123r/11 Mevlî dîdârın suâlğa tuş érmez üçün bérmedi (Ata, 1997a, s. 172)

20r/8 ferište erdügin bilmedi (Ata, 1997a, s. 28)

33v/20 ne erdügin bilmedi (Ata, 1997a, s. 47)

98r/4 kayu dîn üze êrdükin bilmes êrdiler (Ata, 1997a, s.137)

122r/7 sen ne bilir-sen idi kelâmı (8) erdükin (Ata, 1997a, s. 171)

247r/3 anda kèdin ʿabdu'llâh veheb (4) el-kelbî kirdi cühüd erip müsülmân bolmış erdi (Ata, 1997a, s. 359)

104r/2 mundağ (3) küçüñg kuvveting bar igeç Yüsufnı börige nelük yèdürding (Ata, 1997a, s. 145)

56r/4 Sâre tirig êrgince anın haqqın saqladı adın kişi almadı (Ata, 1997a, s. 77)

218v/15 Ebû Tâlib tirig êrgince kâfirlerni def' kılur erdi (Ata, 1997a, s. 313)

110v/2 tirig êrkençe tükølge qâhr êrdi gunneti (Ata, 1997a, s. 154)

127r/7 tirig bar êrkençe hiç halk âdemî dîv perî sanğa yavumasun (Ata, 1997a, s. 178)

105r/14 Ya'küb yalavaçning (15) Yüsuf oğlan êrkende bir Mübeşşere atlıg qarabaşı bar êrdi (Ata, 1997a, s. 147)

120r/3 Açığıdın yalanğaç ikenin (4) bilmedi (Ata, 1997a, s. 168)

137r/2 ʿAzâ'îl êrkenin bilmedi (Ata, 1997a, s. 193)

Nehcü'l-Ferâdis:

187/5 Abû Hanîfe raħmi tirigi bar erginçe ol miñg yarmaqğa hêç êlig (6) tegürmedi (Eckmann, 1995, s. 128)

239/7 yâ Umm-i Seleme, sanğa nè ma'lûm boldı anınğ uçtmahlıg erdüki? (Eckmann, 1995, s. 165)

Gülistan Tercümesi:

89/3 ol oğlan igeç yağrınıma ağır kaççılar (4) indürdi (Karamanlıoğlu, 1989, s. 44)

34a/1 Kaçan kim sizing̃ (2) rāy savāb erdükin bildim érse cevāb bērmek haṭā körüdi (Ergene, 2017, s. 297)

39a/6 Mēn nēçük erdükümni sēndin yaḥşı-(7)-raḫ bilür mēn (Ergene, 2017, s. 303, 427)

104a/4 Altun nēçük érđükini meḥek bilür, mümsik ḫaysı (5) érđükini sāyil (Ergene, 2017, s. 377, 497)

99a/1 sorğıl savāb érđükini bilmesēng dēme; nā-ḫoş (2) cevāb olğı sēn aṅglamasāng dēme (Ergene, 2017, s. 372, 492)

55a/9 iştiḫāları (10) bākī érgende ṭaʿāmdın elig tartarlar (Ergene, 2017, s. 323, 446)

2.2.2. Fiil + Yardımcı Fiil

Bir fiil sözlük birimi ve ardı sıra dizilen *er-* > *ér-* ~ *ir-* > *i-* fiilinden müteşekkil yapılara alan yazınında, farklı adlar ve sınıflandırmalarla yer verilmiştir. Topaloğlu (1989, s. 44), *birleşik zaman*⁶ terimini kullandığı bu yapıları “basit zamanlı çekimli bir fiilden sonra cevher fiilinin –DI, –MIŞ, –SA biçimlerinden birinin getirilmesiyle oluşturulan zaman” şeklinde tanımlamıştır. Vardar da (2002, 44) bu dizimi *bileşik zaman* olarak adlandırmış, “yardımcı eylem ya da Türkçede olduğu gibi, ekeyleme oluşturulan zaman” olarak açıklamıştır. Gramer Terimleri Sözlüğü’nde *birleşik zamanlı kip* terimini kullanan Korkmaz (2003a, s. 48), “bildirme ve tasarlama kiplerinin 3. şahıs teklik çekimi üzerine *i-* ek-fiilinin hikâye, rivayet ve şart kiplerinin eklenmesiyle oluşan kipler” açıklamasına yer vermiştir. Ergin (2000, s. 320) ise söz konusu birleşikteki öğelerden birinin kökünün belirli bir anlam taşımadığını belirtmiştir.

Bu çalışmada, Gabain’in (1953, s. 16- 28; 2000, s. 109) fiil birleşmeleri tasnifinin birinci maddesi olan bir fiil sözlük birimi üzerine ulanmış *i-di/-miş/-se/-ken* biçiminde olan ve alan yazınında *birleşik fiil çekimi*, *füllerin birleşik*

⁶ Türkçe Sözlük’te *birleşik zaman* olarak yer verilen kavram, “yalın zamanlı ve çekimli bir fiilin -di (i-di), -miş (i-miş,), -se (i-se) gibi ek fiil eklerinden birini alarak bildirdiği zaman: Sevdiydi (sevdi-y-di)” biçiminde açıklanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/?q=aksiyon&aranan=27.09.202022.52>).

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

çekimi, birleşik zaman, birleşik kip vd. terimlerle işaret edilen birleşikler, *fiil + er- yardımcı fiili* kategorisinde görülmüş ancak alan yazınındaki tekrarlar ve veri yükü nedeniyle ilgili madde başında bütün metinlerden tanıklarla sunulmamıştır: İrk Bitig 6. adıgılıg toᅡguzlı ārt üze sokuşmuş ermiş (Tekin, 2004, s. 18); Altun Yaruk 622/9 azu bizing ögü-(10)-kümüz eng kiçigi mahasatvıg ıçgınmış (11) ergey mu biz tip tidi (Kaya, 1994, s. 327); Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens VII/9 ağı barım alkınsar uvatsar (VIII/1) yazukka tüşe teginmegey ertimiz (Hamilton, 1998, s. 30); Kutadgu Bilig D 663 se□e baktıng erse közüm yümdüküm; Nehcü'l-Ferâdîs 80/6 biz munça vaqıtdın küyüp erdük kaçan çıkğay (7) tēp vd. İncelenen metinlerde er- fiilinin sadece basit çekimli fiillerin ardı sıra kullanılmadığı -p turur ér-, -A turur ér- gibi morfo-sentaktik birimlerle de dizildiği görülmektedir. Aşağıdaki cümlelerde er- > ér- > i- fiilinin fiil + yardımcı fiil diziminde {-p} ve {-geç} zarf-fiili almış kullanımları yer almaktadır. Çeviride, kaynak ve hedef dilde biçim birimleri karşılaştırma bakımından bu yapıların Türkiye Türkçesine ol- fiili veya *iken* ile aktarımı mümkündür.

Altun Yaruk:

166/9 inçgü mengilig üç üdlerte (10) ertmiş erip (Ölmez, 1991, s. 53)

Kısasü'l-Enbiyâ:

86v/4 sizler bir körüp yūsuf[nı] (5) eligleringizni kestringiz, men erte kēçe körer igeç neteg şabr kılayın (Ata, 1997a, s. 120)

Gülistan Tercümesi:

88/4 bir niçe bay (5) hocalar bilen kemide oturup kiter igeç (6) kime songunda bir zevrāk garğ boldı (Karamanlıoğlu, 1989, s. 43)

2.2.3. Eksilti

Dil bilgisi ve üslupta metinsellik bakımından önem arz eden eksilti, Türkçe Sözlük'te “anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimedeki eklerin veya bir cümledeki kelimelerin azaltılarak kullanılması olayı, elips” olarak açıklanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/> 27.09.2020 23.11). Vardar (2002, s. 92) *eksiltiyi*, beklendik biçimi haricinde öğeleri eksik ancak anlamı aksamayan dizim şeklinde

açıklamıştır. Korkmaz (2003a, s. 81) ise böylesi yapılarda kendine özgü bir şekil bütünlüğünün mevcut olduğunu vurgulamıştır.

İncelen metinlerde *er-* fiiline Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sında diğer bütün dönem ve metinlerden daha geniş bir kullanımla yer verildiği söylenebilir. Eserin gerek Harezmi Türkçesini temsil etme gücü gerekse Ata'nın (1997a; 2002) da belirttiği telif tarihine göre farklı nüshalarının geç istinsaha sahip olması bakımından *er-* fiili için zengin veri sağlayan bir kaynak olduğu muhakkaktır. Aşağıdaki tanık cümlede, alan yazınında bildirme olarak tanımlanan *isim + yardımcı fiil* şeklinde kurulmuş altı çizili birleşik fiille yöneltilen soru, birleşik fiil kısmının muhatap kişi ekiyle uygun zamanda çekimlenmesi şeklinde yanıtlanmıştır. Türkiye Türkçesine kelime kelime aktarımın mümkün olmadığı bu eksiltide, *er-* > *i-* fiilinin hedef dilde bu şekilde kullanılmaması birinci cümlede *Tanrı'mızsin, öylesin* vb., ikinci cümlede *hatunuyum, öyleyim* vb. şekilde aktarılabilir. Hedef dilde isim tarafıyla kullanılan bu cümlelerin *olursun* veya *olurum* şeklindeki çevirilerinde ise metin bağlamının tamamen dışına çıktığı görülmektedir. Bu tanık cümleler, *er-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanımının ardından sonraki cümlede eksiltiyle esas fiil işleviyle kullanıldığını da göstermektedir.

10r/18 Men sizing (19) teŋringiz ermes mü-men? ... Kamuğları cevâb aydılar: erür-sen.

234v/1 Resûl 'aleyhi's-selâm hatunı erür mü-sen? Erür-men, tédim.

2.3. Tasvir Fiili

Gabain (2000, s. 88-109), *er-* fiilinin nadiren esas fiil ya da tasvir fiili olarak kullanıldığını, tasvir fiili kullanımlarında *ögretin-ü er-ür* “öğrenmektedir”, *işleyü er-elim* “şimdi çalışmak istiyoruz” cümlelerinde görüldüğü üzere zarf-fiilli bir fiil sözlük biriminin ardı sıra kullanıldığını belirtmiştir. Bu tür birleşiklerde {-gU} *er-* “yeterlik”, {-gAy} *er-* ve {-AyIn} *er-* ise “gerçekleşmemiş” olanı bildirmek için kullanılmıştır.

İncelenen metinlerden Altun Yaruk'ta *er-* fiilinin tasvir fiili kullanımı tespit edilmiştir:

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

VII 12a (481)-3 bu nom erdinig küyü *küz-(4)-etü ergil* “o doğru ve saf gönlünü yüceltip daima bu öğreti mücevherini de gözetip koru.” (Çetin, 2012, s. 145)

Sonuç

Bu çalışmada ana yardımcı fiil olan *er- > ér- ~ ir- > é- ~ i-*'in Köktürkçe, Uygurca, Karahanlı Türkçesi, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerindeki kullanımları incelenmiştir. Tasnif bölümünde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinden karşılaştırma amacıyla yararlanılmıştır. Taranan metinlerde söz konusu fiilin *esas fiil*, *yardımcı fiil* ve *tasvir fiili* kullanımları saptanmıştır. *Er*-fiilinin yardımcı fiil olarak kullanımları *isim + yardımcı fiil* ve *fiil + yardımcı fiil* biçiminde sınıflandırılmış. Birinci unsur isim olan birleşik fiillerde ismin eksiltilmesiyle *er-* fiilinin *esas fiil* görevinde kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanım için *eksilti* alt başlığı oluşturulmuştur. Bu çalışmada {-DI}, {-mİş}, {-sA(r)} ve {-ken} gibi beklendik biçimlerin haricinde *er-* fiiline ulanan haber ve tasarlama eklerinin yanı sıra fiilin sıfat-fiil ve zarf-fiil alan tanıkları, olumsuz gövde çekimleri ve yapım ekleriyle genişlemiş biçimleri ele alınmıştır: *erteçi*, *ergil*, *ermezün*, *ersünler*, *ermeser*, *ergüçe*, *ergü(lük)*, *erip*, *ermedin*, *ermetin*, *ermeksiz(in)*, *ermezlig*, *ertük(ler)in*, *erürin* vd.

Çalışmada *modal (yardımcı) fiil*, *yardımcı fiil* ve *tasvir fiilleriyle* oluşturulan dizimler *birleşik fiil* kabul edilmiştir. İncelenen metinlerde *er- > ér- ~ ir- > é- ~ i-* fiilinin *morfolojik* ve *sentaktik* yolla sözcük türetiminde kullanıldığı görülmüştür. *Er-* fiiliyle ilgili, alan yazınında *anlamca kaynaşmış*, *deyimleşmiş birleşik fiil* terimleriyle karşılanan, isim ve fiil sözlük birimlerin yeni anlamıyla bir araya geldikleri dizimlere dair kullanım tespit edilmemiştir.

Türkçenin ana yardımcı fiilinin sınırlılıklarını, tarihî metinlerden tanıklanan cümlelerle tasnif etmeyi amaçlayan bu çalışmada ulaşılan diğer sonuçlar şunlardır:

Dil bilgisi çalışmalarında, fiil sözlük biriminden eke çok geniş bir satıhta ele alınan *er- > ér- ~ ir- > é- ~ i-* fiili, çeviri bilimi açısından da önem arz etmektedir. Kaynak dilde yer alan bir birimin hedef dilde kullanılmıyor veya farklı işlev ve sınırlılıklarla kullanılıyor olması, çeviride anlam bütünlüğünü ve kaynak dildeki

anlamın hedef dile aktarımını zorlaştırmaktadır. Ele alınan fiilin Türk dilinin tarihî ve çağdaş kollarındaki farklı ve zengin kullanım özellikleri, metin çevirisi adına böylesi bir zorluğu doğurmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarımlarında fiilin ve oluşturduğu yapıların genellikle *ol-*, *bulun-*, *var*, *var ol-* nadiren *i-* (iken) vb. biçimlerde karşılandığı görülmüştür. Esas fiil kullanımlarında *ol-*, *bulun-*, *var*, *var ol-* anlamları hâkimdir. *İsim + yardımcı fiil* şeklindeki birleşiklerde de bu anlamın korunduğu söylenebilir. Alan yazınında *bildirme yapısı* olarak geçen birleşiklerin çevirilerinde, fiilin Türkiye Türkçesindeki sınırlılıkları doğrultusunda *i- + {-di}, {-miş}, {-se}, {-ken}* veya *ol-*, *bulun-*, *var ol-* şekillerinde çevrilebildiği görülmüştür. İncelenen metinlerde *fiil + yardımcı fiil* biçiminde olup alan yazınında *birleşik fiil çekimi*, *fiillerin birleşik çekimi*, *birleşik zaman*, *birleşik kip* vd. terimlerle karşılanan yapılarda ise çevirinin genellikle *i-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki sınırlılıkları çerçevesinde yapılabildiği anlaşılmaktadır. Bu kullanımlarda *er- > ér- ~ ir-* fiilinin Türkiye Türkçesinden farklı ekler aldığı hâllerde ise yapının *ol-* fiiliyle çevrildiği saptanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen metinlerden Altun Yaruk'ta, *er-* fiilinden türetilmiş *ergü* kelimesi ve onun {+lik} yapım eki ve iyelik eki almış şekilleri tanıklanmıştır. Metinde bu yeni kelimenin *tur-guluk* ile birlikte ikileme oluşturması da tanıklanmıştır.

Er- > ér- ~ ir- > i- fiilinin Türk dilinin farklı dönem ve sahalarında esas fiil olarak en sık *bulunma durumunda* bir tamlayıcıyla kullanıldığı söylenebilir. Altun Yaruk, Kısasü'l-Enbiyâ ve Dede Korkut'tan alınan cümlelerde fiilin hedef dile *ol-*, *bulun-* veya *var* şeklinde aktarılması mümkündür. Köl Tigin yazıtından alıntılanan cümlede *varsa*, *bulunuyorsa* anlamlarında şart cümlesinde kullanılan *er-* fiilin öncesindeki isim unsurunun özne olduğu görülmektedir

Çalışmanın konusu olan fiilin sıfat-fiil ekiyle isimleşmiş hâlinin sözcük gruplarında kullanımına rastlanmıştır. Kutadgu Bilig'de *teg*, Kısasü'l-Enbiyâ'da *üçün* kelimesiyle oluşturulan edat gruplarında sıfat-fiil eki almış (Kutadgu Bilig'de iyelik ekiyle de genişlemiştir.) *er-* fiilinin isimsi olarak kullanıldığı saptanmıştır. *Er-* fiili, söz konusu kelime grubunda Kutadgu Bilig'deki örnekte esas fiil, Kısasü'l-Enbiyâ'daki örnekte ise yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

Esas fiil olarak kullanılan ve sıfat-fiil eki {-miş} ulanmış *er-'in* Altun Yaruk'ta *tur-mış* kelimesiyle ikileme oluşturduğu saptanmıştır. Bu ikileme, sıfat tamlamasının sıfatı olarak kullanılmıştır.

Taranan metinlerde *isim + yardımcı fiil* kullanımlarında *er-* fiilinin üzerine yeniden *erti, erser* vd. biçimlerin getirildiği, *er-* fiilinin bu dizimde en az iki ayrı işlevle kullanıldığı, yardımcı fiil kullanımındaki *er-* fiiline farklı sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin ulandığı, oluşan yapının üzerine {+IIk} eki getirilerek {-mAsIIk} biçiminin geliştirildiği görülmüştür. Yardımcı fiil kullanımının Türkiye Türkçesine aktarımında genellikle *ol-* fiilinin kullanılabilirdiği ancak *er-* fiilinin zarf-fiil eki aldığı kimi yapılarda *i-* fiiliyle çevirinin mümkün olduğu söylenebilir. *İsim + yardımcı fiil* kullanımları Tunyukuk II, Haya-Bajı, Hemçik-Çırgakı, Ongin, Altun Yaruk, Kutadgu Bilig, Kısasü'l-Enbiyâ, Nehcü'l-Ferâdîs, Gülistan Tercümesi metinlerinden derlenmiştir.

Altun Yaruk, Kısasü'l-Enbiyâ ve Gülistan Tercümesi'nden tanıklanan *fiil + yardımcı fiil* biçimindeki birleşiklerde, *er-* > *er-* > *i-* fiilinin {-p} ve {-geç} zarf-fiil ekli hâllerinin çeviride *ol-* fiili veya *iken* ile karşılanması mümkündür.

Rabgûzî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sından tanıklanan ve yüklemi *isim + yardımcı fiil* şeklinde kurulmuş birleşik fiil olan soru cümlelerinin yanıtları, isim unsurlarının düşürülmesiyle verilmiştir: *erür-men/-sen*. Söz konusu eksiltelinin Türkiye Türkçesine kelime kelime aktarımı mümkün değildir. Türkiye Türkçesinde isim unsuruyla kullanılan bu cümlelerin *olursun / olurum* şeklindeki çevirilerinde bağlamın dışına çıkılmaktadır. Soru cümlesinde yardımcı fiil olan *er-*, yanıtta esas fiil olarak kullanılmıştır.

Altun Yaruk'ta *er-* fiilinin tasvir fiili kullanımı da tespit edilmiştir. {-U} + *er-* şeklindeki birleşik fiilde, *er-* fiilinin kılınışımdan yararlanılarak *sürerlik* ifadesinin oluşturulduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Abik, A. D. (2006). *Hamsetü'l- Mütehayyirmn netin – çeviri – açıklamalar – dizin* (1. bs.). Ankara: Seçkin Yayınları Dilbilimi Dizisi: 11.

Ahmed Midhat (1890). *Avrupa'da bir cevelân* (1. bs.). İstanbul.

- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig- II- çeviri* (7. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: II. Dizi- S. 20f.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig- I- metin* (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458.
- Ata, A. (1997a). *Nasırü'd-dîn Bin Burhanü'd-dîn Rabgûzî Kısasü'l-Enbiya (Peygamber kıssaları) I giriş- metin- tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681- 1.
- Ata, A. (1997b). *Nasırü'd-dîn Bin Burhanü'd-dîn Rabgûzî Kısasü'l- Enbiya (Peygamber kıssaları) II dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 681- 2.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis uştmahlarnıñ açuq yolu II- dizin- sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- Ata, A. (2002). *Harezmi – Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk sudur VI. kitap karşılaştırmalı metin yayını*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1051.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları: 139.
- Berta, Á. (2004). *Szavaimat jöl halljátok a Türk és Ujgur rovásírásos emlékek kritikái kiadása*. Szeged.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische grammatik der Islamischen litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 752.
- Çağatay, S. (1988). Türkçede ki<erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 1963, 245- 250.
- Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk yedinci kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk sekizinci kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

- Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Ferâdis - uştmahlarnıñ açuq yolu I- metin II- tıpkıbasım* (Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, yay.). Ankara: Türk Dil Kurumu: 518.
- Eckmann, J. (2003a). *Çağatayca el kitabı* (Günay Karaağaç, çev.) (1. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları: 456.
- Eckmann, J. (2003b). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* (O. F. Sertkaya, haz.) (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 635.
- Eraslan, K. (1996). Bar ve yok kelimelerinin cümle kuruluşundaki rolü. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 Bildirileri içinde*, 457- 463.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri - fiil* (1. bs.). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları: 33.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Leiden.
- Ergene, O. (2017). *Sadî Gülistan tercümesi* (1. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1211.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı giriş- metin- faksimile* (4. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 169.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. (1953). Türkçede fiil birleşimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1953*, 16- 28.
- Gabain, A. (2000). *Eski Türkçenin grameri* (Mehmet Akalın, çev.) (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comprehensive gramer* (1. bs.). London.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde fiiller - en eski Türkçeden çağdaş Türk şivelerine kadar* (1. bs.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.
- Hamilton, J. R. (1998). *Budacı iyi ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası* (Ece Korkut, İsmet Birkan, çev.). Ankara: Simurg Yayıncılık.

- Hanser, O. (2003). *Türkmençe elkitabı* (Zühal Kargı Ölmez, çev.). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (Nurettin Demir, çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 914.
- Karabeyoğlu, A. (2007). Orhon yazıtlarında bol- ve er- fiilleri üzerine. *TÜBAR*, XXII, 87-100.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan tercümesi* (1. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 544.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk- giriş ve dizin* (1. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 607.
- Kirişçioğlu, F. (1994). *Saha (Yakut) Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 594.
- Koraş, H. (2008). Özbek Türkçesinde e- ve bol- yardımcı fiillerinin birbirlerinin yerine kullanılması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 141-150.
- Korkmaz, Z. (1960). Türkiye Türkçesinde iktidar ve imkân gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1959*, 107-124.
- Korkmaz, Z. (1969). Türkiye Türkçesinin ki bağlacı ile ki şüphe edatı arasındaki yapı ve görev ayrılığı. *Necati Lugal Armağanı*, 389- 395.
- Korkmaz, Z. (2003a). *Gramer Terimleri sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Korkmaz, Z. (2003b). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Küçük, S. (1987). Türkçede şüphe bildiren ki edatı üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LIII (426), 367-372.
- Orkun, H. N. (1986). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 529.

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ER- FİİLİNİN KULLANIMI ÜZERİNE

- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap - 5. bölüm*. Ankara: Simurg Yayıncılık Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1.
- Ölmez, Z. (2003). Çağatayca'da yardımcı eylemler ve deyimler üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 - Mustafa Canpolat Armağanı* (Aysu Ata, Mehmet Ölmez, yay.), 119- 133, Ankara.
- Öner, M. (2006). Türkçede isimden fiil yapımı üzerine notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1). 60- 76.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'î divanı I metin-gramer-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 775/1.
- Özyetgin, M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerin dil ve üslûp incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 658.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*, 69- 119.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 540.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. Ankara: Simurg Yayıncılık Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dili Araştırmaları Dizisi: 9.
- Tekin, T. (2004). *Irk Bitig eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları: 207.
- Turan, Z. (1999). Eski Anadolu Türkçesinde ol- cevheri fiili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1996*, 265- 289.
- Türk, V. (2004). Kutadgu Bilig örneği ile Türkçede ana yardımcı fiil (er-). *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* içinde. 20-26 Eylül 2004, 2993-3006.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yüce, N. (2000). *Mukaddimetü'l-Edeb H'ârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 535.